

Sajátos fókuszok és perspektívák – Karel Čapek apokrifjei

1 Karel
ČAPEK, *Történelmi
görbe tükör*,
Budapest, Európa,
1957.

2 Karel ČAPEK, *Kniha
apokryfů*, Praha,
Československý spi-
sovatel, 1983.

Az irodalmi hamisítások egyik legrégebb és legjellegzetesebb szövegtípusaként az apokrifek műfaját tartjuk számon. A biblikus kánonon kívül rekedt szövegcsoporthamisértékjellege abban rejlik, hogy a szentnek minősített szövegekkel ellentétben nem hordoz magán szakrális – vagyis isteni szerzősségre utaló – jegyeket. Apokrifek esetében a biblikus témájú szövegek ál-biblikus jelleget öltenek, a Szentírás szövegeinek modalitását imitálva idézik meg annak témáit és szereplőit.

Karel Čapek modern apokrifjei

Karel Čapek *Történelmi görbe tükör*¹ (*Kniha apokryfů*²) című kötetében a modern apokrif műfajával találkozunk. A szövegek – az apokrif fogalmát tágan értelmezve – nem csupán bibliai történeteket fogalmaznak újra, hanem a keresztény világ kultúrkörén túllépve egyéb, kanonikus jellegű vagy szakralitást hordozó területekre is bemerészkednek. A kötet betekintést nyújt a čapeki értelemben újraírt mitológia világába (Prométeusz és Therszitéusz története), újragondolhatjuk a – sokáig – tényirodalomként számon tartott történelmi személyiségek és események leírásait (Nagy Sándor, Agathon, Archimédesz, Diokléciánusz, Attila, Napóleon tettei), illetve alternatív történeteket találunk a szépirodalom legismertebb hőseiről is (Goneril, Hamlet, Don Juan, Rómeó és Júlia története).

Čapek apokrif-interpretációja alapvetően abban tér el a bibliai átiratok szövegvilágától, hogy posztmodern magatartást közvetít, hiszen az irodalmi szövegtérben sérthetetlennek minősített történeteket szándékoltan profanizálja, és alternatív kiegészítéseket gyárt az eredeti szövegek szemantikai hálójának kitérésére. Az újraírások nem a pretextus kanonizált értelmezéseinek érvénytelenítésére, hanem a befogadási folyamat problematizálására törekzenek, ugyanis a hitelesség kérdését vetik fel, és gyanakvó olvasatot gerjesztenek. A szövegek többnyire megőrzik az alaptörténetet, azonban új perspektívában láttatják az eseményeket, és fókuszeltolásokat eredményeznek – felnagyítják a kanonikus események szempontjából jelentéktelennek vélt mellékeseeményeket, új információkkal egészítik ki azokat, illetve a mellékszereplők perspektíváját helyezik előtérbe. Zádor András szerint az apokrifek a „felületes megítélés alapján intellektuális játékoknak látszanak...,

de az időszerű és konkrét kérdésekre időtlen és általános érvényű válaszokat keresnek”.³ Az apokrifek modalitása bennfentességet tükröz, ahol a mindentudó elbeszélő új titkokat tár fel az olvasó számára. Ez a leleplező jelleg látható például az *Archimedes halála* című apokrif kezdősoraiban is: „Az a bizonyos história Archimedesszel ugyanis nem egészen úgy történt, ahogyan megírták.”⁴

A Čapek-féle apokrifek az emberiség történetére nagy hatást kifejítő események rögzítése helyett a történetek egyéni megélésére és megítélésére összpontosítanak, ami felülírja a pretextusok krónikajellegét. Az újraírások tehát a heroikus eseményekből nem az emberi nagyságra, hanem az emberi gyarlóságra, kisszerűségre és korlátolt-ságra helyezik a hangsúlyt. A közérdeket az egyéni érdekek előtérbe helyezése váltja fel, a mitikus hősök deheroizálódnak és hétköznapi szereplőkké degradálódnak. Dobossy László ezért a kicsiség mítoszának nevezi Čapek apokrifjeit, ahol az elbeszélő alulnézetből közvetíti az eseményeket.⁵

Ez a perspektívaváltás a szövegek modalitására is hatással bír: a patetikus megszólalásmódot a hétköznapi nyelvezet, az élőbeszéd imitálása váltja fel, ami szarkazmussal társul, és parodikus, ironikus beszédhelyzeteket teremt. A történetek iróniáját az elbeszélő jelenből való megszólalása is kiegészíti, ahol korhűség helyett az általános „emberi” megragadására töreksenek a történetek. Bohuslava Bradbrooková szerint éppen ezért az apokrifek az emberi természet változatlanságára mutatnak rá, lehántva a történetekről a rájuk ragadt romantikát.⁶

Az újszövetségi parafrázisok aspektusai

Tanulmányomban a kötetben található újszövetségi parafrázisokra szűkítem a čapeki apokrifek vizsgálatát. Az újraírások aktualizáló modalitásuk ellenére nem transzportációkat vagy mutációkat hoznak létre, hiszen az eredeti szűzsé kibővítését, egy-egy szereplő belső perspektívájának felnagyítását tartalmazzák. Deszakralizáló jellegük a csodás, a csoda motívumának profanizálásában található, amely szemantikai eltolódásokat eredményez, hiszen a csoda ábrázolásáról a csoda elmúlását követő eseményekre helyeződik a hangsúly, vagyis a csoda utóélete kerül az elbeszélés fókuszába. Ezek az újraírások nem a transzcendenciát, hanem az eszme mögött található emberi tényezőt állítják pellengérré. A történetek többségében az Újszövetség főszereplője, Jézus mellékszereplőként mutatkozik, és szinte teljesen néma marad – a szövegek inkább róla vagy neki szólnak, és a vele szemben kifejtett magatartásmodelleket, hozzá fűződő viszonyokat kommentálják. Jézus a történetek kiindulópontja és centruma, a szereplők hozzá képest definiálják és értelmezik önmagukat. A parafrázisok többségében ezért az válik a legfontosabb kérdéssé, vajon hogyan reagál az ember a transzcendensre, hogyan képes fel dolgozni a hétköznapi életébe betörő természetfeletti eseményeket.

A szövegek a szakrális események megelőit átlagemberként tárják az olvasó elé, és a kanonikus történeteket – például Jézus szüle-

3 ZÁDOR András,
Karel Čapek,
Budapest, Gondolat,
1984, 194.

4 Karel ČAPEK,
Archimedes halála =
Uő., *Elbeszélések*,
ford. Tóth Tibor,
Bratislava, Madách,
1972, 527.

5 DOBOSSY László,
Čapek, Gondolat,
Budapest, 1961, 53.

6 Bohuslava
BRADBROOKOVÁ, *Karel
Čapek*, Academia,
2007, 162.

7 Karel ČAPEK, *Lazar = Kniha apokryfů*, 100–105.

8 Karel ČAPEK, *Pilatův večer = Kniha apokryfů*, 125–129., Karel ČAPEK, *Pilatovo krédo = Kniha apokryfů*, 130–136.

9 Karel ČAPEK, *Marta a Maria = Kniha apokryfů*, 91–99.

10 Karel ČAPEK, *O pěti chleběch = Kniha apokryfů*, 106–112.

11 Karel ČAPEK, *Pilátus krédoja = Elbeszélések*, ford. Hosszú Ferenc, Bratislava, Madách, 1972, 558–562.

12 Karel ČAPEK, *Pilatovo krédo*, 130–136.

13 János evangéliuma 18, 37

tését – a csoda megtapasztalóinak sajátos perspektívájából láttatják. Az objektív elbeszélői modalitást a szereplők szelektáló emlékezete, belső hangok, egyéni kommentárok, érzelmi kitörésektől túlfűtött élménybeszámolók, az egyéni érdekeket számba vevő csodainterpertációk és beszélgetések váltják fel. A szubjektív csodaértelmezés előtérbe állítása azt sugalmazza, hogy a čapeki apokrifek főszereplői véletlenszerűen válnak a kanonikus események hőseivé, csupán belekeverednek a szakrális eseményekbe, ezáltal képtelenek azokat interpretálni – a történetek alapját tehát egy hermeneutikai dilemma alkotja, ahol a csoda értelmezhetőségének kérdése, illetve a csoda átélőinek értelmezői korlátai tematizálódnak. Ezt látjuk például Lázár esetében, aki feltámasztása után képtelen feldolgozni saját halálának az emlékét, és hipochonderré válik.⁷

Az újszövetségi parafrázisok fókuszába helyezett szereplők a csodás eseményekkel szemben háromféle értelmezői magatartást közvetítenek: a szövegek első csoportjában olyan szereplő perspektívája kerül előtérbe, aki a biblikus eseményeknek is aktív alakítója, és személyes tapasztalatokkal rendelkezik a transzcendenciáról, azonban az adott apokrifben a szereplő profán vagy szubjektív csodaértelmezésével találkozunk (ilyen a két Pilátus-történet⁸); a másik szövegcsoporthoz a kanonikus szövegek mellékszereplőinek előtérbe állítása képezi, ahol a pretextusban passzív megfigyelőként szereplő személy nézőpontja érvényesül (például Márta perspektívája⁹); a harmadik típusú újszövetségi parafrázisban olyan fiktív szereplők elbeszéléseivel találkozunk, akik a biblikus szövegekben nem szerepelnek, és az apokrifekben is csupán másodkézből értesülnek a transzcendens eseményekről (ilyen például a kenyérszaporítást követően megszólaló pék perspektívája¹⁰).

A biblikus történet aktív szereplőjének perspektívája

Az első apokrif-típust a *Pilátus krédoja*¹¹ (*Pilatovo krédo*¹²) című szöveg értelmezésén keresztül mutatom be. A történet a megfeszítést követő éjszakába kínál betekintést, és az evangéliumokban is említett találkozó képzelte lezajlását, Arimateai József és Pilátus beszélgetését jeleníti meg. A szöveg apokrifjellege a két szereplő Jézus-értelmezésében található, akik két eszme – a kereszténység és a szinkretizmus – megtestesítőjeként konfrontálódnak. A mű hermeneutikai dilemmája már az előhang intertextusában megjelenik, ahol a jézusi küldetés megfogalmazásával, az igazság hirdetésével találkozunk („Azért jöttem a világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról”¹³). A beszélgetés résztvevői kétféle igazságértelmezéssel rendelkeznek: Arimateai József a kereszténység képviselője, aki Jézusban az abszolút igazság megtestesülését látja, és Jézus követését kizárólagosan, egyetlen járható útként képzei el. Az ő érvelése biblikus gyökerű, és jézusi kijelentésekre alapozza kategorikus állításait („A ti beszédetek

legyen igen – igen, nem – nem¹⁴). Vele szemben Pilátus a jézusi tanításban az igazság relativizálását látja, és az ő értelmezői magatartása az igazság megragadhatatlanságát, sokarcúságát és szétszóródó jellegét közvetíti, az igazságról szóló állításokat pedig kérdésekké transzformálja („Micsoda az igazság..?”¹⁵).

Pilátus karakterének újragondolása az uralkodót bölcs filozófusként ábrázolja, a történet így az események aktív irányítójából passzív megfigyelővé finomítja szerepét, hatalmi pozícióját és politikai érdekképviselőt pedig a háttérbe szorítja. Az apokrif értelmében Pilátus szerepe nem az evangéliumokból ismert jézusi elítélés, hanem épp fordítva: úgy tűnik, a kanonikus művekben kételkedőként ábrázolt uralkodó ismeri el és ismeri fel a legpontosabban Jézus transzcendens küldetését. A szöveg Pilátust a tolerancia képviselőjeként¹⁶ a jézusi tanítás legértőbb befogadjaként ábrázolja, sőt prófétai szerepkörben is szerepelteti. Arimateai Józseffel ellentétben Pilátus elutasítja a keresztények kizáró jellegű, vagyis egyféle igazságértelmezését – ami a keresztény egyház hermeneutikájának kritikája is egyben –, és szinkretistaként a sokféle igazságértelmezés mellett áll ki. Nézete szerint „végtelenül naggyá, tágassá és szabaddá kellene tennünk a világot, hogy beleférjen minden valódi igazság.”¹⁷ Az apokrif a kétféle értelmezői hozzáállásban a vallásos és hívő magatartásmodellt állítja szembe: a keresztény abszolútigazság-elméletét a vallásos lelkiülethez rendeli, és egy konkrét egyházi keretbe ágyazza, a Pilátus-féle relatívigazság-elméletéhez pedig tágabb értelmezői attitűdöket rendel, ami az egyházi határokat átlépve, valamennyi valóság igazságkeresését gyűjti magába. Az abszolút igazság, az egyetlen transzcendens követését Arimateai József belső parancsként értelmezi, ami egyértelműen felismerhető és körülhatárolható. Pilátus az egyéni igazságokban hisz, amelyeket szubjektív tényezők határoznak meg, ezért megfejtésük is mindig egyéni úton történik. Az igazság relativizálásában odáig jut, hogy elveti az igazság értelmezésének a szándékát („Az a gyanúm, hogy a valóságban tömérdek igazság számára van hely”¹⁸), illetve egymás mellé illeszti az egymást kizáró értelmezéseket is.

Az apokrif valójában a kereszténység hermeneutikai csapdájára mutat rá: a jézusi tanítás interpretálást igényel, azonban mivel a transzcendens a befogadók számára nehezen értelmezhető (értelmezhetetlen), az interpretálási kísérletek kudarcba fulladnak. Pilátus és Arimateai József vitájában tehát nem Jézus személye a megosztó, hanem tanításának az értelmezése, az értelmezések utóélete. Pilátus rámutat, hogy az igazság abszolutizálása nevében az értelmezések félreértéseket generálnak, és „nem sok idő múltán az Ő tanítványai fognak keresztre feszíteni másokat”. Az igazság megismerési szándékát a hermeneutikai csapda az igazság birtoklási vágyává transzformálja át. Erre utal a cím paradoxona is, amely öntükrözésen – Pilátusnak előbb bele kell kerülnie a Credoba, hogy megfogalmazhassa saját krédóját – keresztül mutatja be az abszolút igazság és relatív igazság dilemmáját.

14 Máté evangéliuma 5, 37

15 János evangéliuma 18, 38

16 Vö. Bohuslava BRADBROOKOVÁ, *I. m...*, 163.

17 Karel ČAPEK, *Pilátus krédója*, 561.

18 *Uo.*, 560.

19 Karel ČAPEK,
Márta és Mária =
Elbeszélések,
542–548.

20 Vö.
BRADBROOKOVÁ, I. m.,
164., ZÁDOR András,
I. m., 195.

A biblikus szöveg mellékszereplőjének perspektívája

Az újszövetségi apokrifek második csoportjába azok a szövegek tartoznak, amelyekben olyan biblikus személy kerül előtérbe, aki a kanonikus szövegben a transzcendens eseményeknek pusztán megfigyelőjeként, mellékszereplőjeként szerepel. A *Márta és Mária*¹⁹ című apokrif háromféle női magatartásmodellt tár fel előttünk, ezáltal háromféle női Jézus-értelmezéssel találkozunk a szövegben. A történet alapvetően Márta perspektíváját helyezi előtérbe, az ő értelmezésén keresztül jutunk közelebb a többi karakterhez. Márta a háziasszony és a mártír toposzát testesíti meg, aki feláldozza önmagát a körülötte élők gondozásáért. Fő attribútuma a kiszolgálás, a másikkal való törődés,²⁰ azonban csak a test fizikai szükségleteit látja el – főz, mos, takarít –, a rábízottak lelki világával nem foglalkozik. Az apokrif másik szereplője, Mária, két biblikus személy szerepösszevonásából születik meg – magán hordozza Márta húgának (kontemplatív szent) és Mária Magdolnának (megtért szajha) karakterjegyeit. Mária fő jellemzője a jézusi tanítás szomjazása, a lelki elmélyülés igénylése. A szöveg harmadik szereplője, Támár, apokrif alak, aki – a másik két biblikus személlyel ellentétben – nem találkozik a transzcendenssel, csupán másodkézből, Mártán keresztül hallgatja a róla szóló beszámolókat.

A szöveg érdekessége, hogy háromféle női Jézus-értelmezést kínál az olvasó számára. Márta Jézusban a *kiszolgálandó férfit* látja, fizikai kényelmével foglalkozik, kívülről nézi őt, és antropológiai szempontból próbálja meg interpretálni, vagyis képtelen felfogni a transzcendenciáját. Vele ellentétben Mária Jézust *szolgálandó Istenként* értelmezi, és az emberi tényezőket figyelmen kívül hagyva kizárólag Jézus tanításával foglalkozik. Míg Márta elsősorban a látás érzékszervére alapozza értelmezését, Mária a tanítás hallgatására fókuszál. Kettejük magatartását vegyíti Támár, hiszen Jézusban a *Rabbit* – az istenit és emberit egyszerre – ismeri fel, azonban neki nincs személyes tapasztalata Jézussal, csak a testvérpár értelmezéseire és elbeszéléseire hagyatkozhat.

Jézus interpretálása folyamán valamennyi értelmező önmagát is beleolvassa az interpretációs folyamatba, illetve – Márta perspektívájának előtérbe helyezésével – valamennyi női karakter értelmezésére sor kerül a történet folyamán. Mivel mindhárom nő verseng Jézus figyelmének kiérdemléseért, a másik megítélése alapvetően antifeminista álláspontból történik. Jézussal szemben Márta mindhármukat alárendelt pozícióban határozza meg, azonban ez nem az isteni-emberi oppozícióból ered, hanem férfi-női alárendeltségi viszonyon alapul. A legpozitívabbnak minősített női szerepkört Márta tölti be, aki jó háziasszonyként képes enyhíteni Jézus éhességét, fáradtságát. Mária a Jézussal való találkozás folyamán mellérendelt pozícióban kíván mutatkozni, amit a másik két asszony helytelenít, és „kelekótya hisztériának”²¹ minősíti az emancipálódni kívánó nőt. Márta és

Mária oppozícióját mélyíti, hogy Mária szépsége hasznavehetetlennek minősül Márta háziasszony-tudásával szemben, vagyis alapvetően anti-háziasszonyi magatartása miatt minősül bukott asszonynak.

A szöveg ironiája, hogy egyedül Jézus utasítja el az alárendeltségi viszonyokat, hiszen ő akar szolgálni tanítványainak, így a testvérpárnak is, azonban a kor férfi-női kapcsolatai nem tűrik az ilyen jellegű demokratikus magatartást. A kanonikus történetben mellékszereplőként található Márta tehát éppen azért képtelen megérteni és interpretálni a jézusi tanokat, mivel túlságosan mereven ragaszkodik a patriarchális társadalmi hierarchiákhoz és normákhoz.

A biblikus történeten kívüli szereplő perspektívája

Az újszövetségi apokrifek harmadik típusát azok a szövegek alkotják, amelyekben a történet egy nem-biblikus szereplő perspektíváját, Jézus-értelmezését közvetíti. Jó példa erre *Az öt kenyérről*²² című szöveg, amelyben az első kenyérszaporítás pékiparra történő hatásáról számol be egy pék. A történet olyan én-elbeszélést tartalmaz, amely két szomszéd beszélgetéséből az egyik fél megszólalását rögzíti. A monológ magán hordozza a pletyka és a megszólás elbeszélői eljárásait, hiszen a történetmesélés alappilléret a beszélő környezete viselkedésének elítélő minősítése, a csoda egyéni érdekek szűrőjén keresztüli értelmezése és kiegészítése, a történet fókuszainak elcsúsztatása, rosszindulatú intenciók keresése, a beszélő szubjektum valamennyi szereplő fölé helyezése képezi. A pletyka modalitását idézi a történet szatirikus és kritikus megfogalmazása, az elégedetlenkedő magatartásforma közvetítése, illetve a hétköznapi beszédmód és szlenges kifejezőmód alkalmazása is, amelyet a szomszédok megszólításai és egyéb kiszólások tarkítanak.

Mivel a pék önmagát keresztény embernek tartja, az apokrif ebből kifolyólag az ál-keresztény magatartásmód kritikájaként és az érzélgős vallásosság paródiájaként funkcionál. Az elbeszélő a jézusi tanítást „szívhez szóló beszédként” értelmezi, amely könnyekig meghatja és a környezetére alkalmazhatónak minősíti, azonban az ő személyes életében nem idéz elő magatartásbeli változást („kis híja, hogy nem lettem a tanítványa”²³). A pék a vallásosságot csupán verbális tettként, a megbotráncolás terepeként és a tanácsadás eszközeként értelmezi, amennyiben azonban az elbeszélő egyéni érdekeit sérti, felháborodást kelt benne. A kenyérszaporítás csodája fordulatot hoz a pék Jézus-értelmezésében, mivel összeférhetlenséget lát az ingyen kenyérosztás és a saját iparának életben maradása között. Ettől a ponttól kezdve pejoratív értelemben nyilatkozik Jézusról („És akkor jön Ő, és csak felnéz az égre, s máris elegendő kenyere van öt, vagy mit tudom én, hány ezer ember számára... Neki persze egy filérjébe se kerül a liszt, neki nem kell, Isten tudja, honnan hozatnia a fát, se kiadás, se fáradság – így aztán könnyű ingyen osztogatni a kenyeret a népnek”²⁴), amely odáig fajul, hogy világmegváltás helyett istenverésnek minősíti Jézus működését.²⁵

21 Karel ČAPEK, *Márta és Mária*, 543.

22 Karel ČAPEK, *Az öt kenyérről = Elbeszélések*, 549–553.

23 *Uo.*, 549.

24 *Uo.*, 551.

25 *Uo.*, 553.

Delfinek a metropolisz felett, 2012. Akril kollázs, 32 x 32 cm

26 Uo., 550.

A történet előrehaladtával modalitásváltást figyelhetünk meg a szövegben: a kezdetben dicsérő, elismerő szólamokat először panaszkodó, majd vádaskodó modalitás váltja fel. Az elbeszélő Jézus-értelmezése a pletyka kibontakozásával átalakul, a hívóból Jézus elítélője kerekedik, aki a történet végén a tömeggel együtt követeli a mester megfeszítését. Végül az elbeszélő ironikusan jelenti ki: „Mindig így van ez, ha különböző érdekek csapnak össze. Aki segíteni akar az embereken, és meg akarja váltani a világot, mindig beleütközik valakinek az érdekébe.”²⁶ Az apokrif ezáltal kiszélesíti a kritikáját a társadalmi rendszerekre is, és finom iróniával leplezi le az önérdetek mindenen felettségét.

Összegzés

Karel Čapek újszövetségi parafrázisai a bibliai események újragondolására szólítják fel az olvasót, azonban a szakralitáson túl az általános emberi viselkedéssztereotípiák leleplezésére is szolgálnak. A szövegeket erős szatirikus modalitás hatja át, amely a Szentírásban idealizált keresztény normarendszer gyakorlati megvalósításának nehézségeire mutat rá. Fontos szerephez jut a fanyar humor, az önironikus megszólalásmód és a kritikus attitűd, amely a biblikus témák mellett megjelenő mellékesemények örök érvényűségét legitimálja. A történetek a szakrális események hétköznapi lecsapódásaira hívják fel a figyelmet, ahol a hétköznapi életbe betüremkedő transzcendencia értelmezhetetlennek minősül. A Jézus-értelmezések mellett ezért hangsúlyossá válnak az átlagember erkölcsi fogyatékoságai, az emberi kicsinyesség megnyilvánulásai, illetve megjelennek az emberiség nagy kérdései, konfliktushelyzetei (a nők helyzetének megítélése, az önérdék érvényesítésének határai stb.). Minél koncentráltabb transzcendencia-értelmezést próbálnak a szereplők megfogalmazni, annál jellemzőbben kidomborodik kicsinyes természetük és korlátolt világ, én- és szakralitás-értelmezői képességük. A látszólag történetkiegészítő célzatú, anekdotázó modalitású szövegek végül deszakralizáló jelleget öltenek magukra, és a biblikus történeteket beolvasztják a pletyka világába.

Skec, 2011. Akril, vászon, 50 x 70 cm

